

ESKİ GRAVÜR VE ÇİZİMLERE GÖRE DOĞUBAYAZIT İŞHAK PAŞA SARAYI'NIN MİMARİ YAPISI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Yusuf ÇETİN*

ÖZET

Osmanlı mimarisinin Doğu Anadolu Bölgesi'nde günümüze ulaşabilmiş en önemli yapılarından birisi olan Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı konumu, mimarisi ve süsleme özellikleri ile XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bölgeyi ziyaret eden yerli ve yabancı seyyahların ilgisini çekmiş, sarayın birçok gravürü ve çizimleri yayınlanmıştır. Bu gravür ve çizimlerdeki mimari yapı ile günümüze ulaşabilmiş yapı arasında çok büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Günümüze kadar elliye yakın onarım geçirmiş olan sarayın onarımları sırasında yapının orijinal mimarisi hakkında ayrıntılı bilgiler sunan bu gravür ve çizimlerden yeterince yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle onarımlarda sarayın orijinal mimarisine ait birçok unsurun geri dönüşü olmayan hatalarla tamamen yok edildiği görülmektedir. Aslına uygun bir İshak Paşa Sarayı'nın gelecek nesillere ulaştırılabilmesi için bu gravür ve çizimlerin göz önünde bulundurulması kapsamlı bir kazı ve restorasyon çalışmasının yapılması mutlaka gereklidir.

AN EVALUATION ON THE ARCHITECTURAL STRUCTURE OF ISHAKPASA PALACE OF DOGUBAYAZIT ACCORDING TO THE OLD GRAVURES AND DRAWINGS

Abstract

As one of the most important Ottoman's architectural constructions that has survived to these days in The East Anatolian Region, Ishakpasa Palace of Dogubayazit with its stuation, architecture, and ornament features has attracked many domestic and foreign traveller's attention since the middle of 19th century, and many of the palace's gravure and drawings have published. It could be seen that there are so many differences between these gravures and drawings of architectural structure and the structure survived today. It is understood that gravures and drawings that serve detailed informaiton about the original architecture haven't been benefitted enough in the restorations that have been done nearly 50 times. So, it is seen that by these restorations many elements belong to the palace's original architecture have been wipeout with the irreversible mistakes. It is definetly necessary to be done a comprehensible excavation and restoration keeping in mind these gravure and drawings in order to deliver original Ishak Pasa Palace to the next generations.

Anahtar Kelimeler: İshak Paşa Sarayı, Osmanlı mimarisi, restorasyon, gravür

Key Words: Ishakpasa Palace, Ottoman architecture, restoration, gravüre

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Başkanı, e-mail: yusufcetin04@hotmail.com.

1-GİRİŞ

Selçukluların XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya getirdikleri üslup anlayışı ile yerli Kafkas gelenekleri ve Batılılaşma dönemi Osmanlı sanatının bir sentezi olarak karşımıza çıkan Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Eski Bayezid şehir merkezinde ve bugünkü Doğubayazıt ilçe merkezinin 7 km. güneydoğusunda bulunmaktadır (Foto. 1). Şehirden biraz uzakta 25–30 m. yükseklikteki "Karaburun" denilen tepenin üç tarafı yüksekliği 10-15 m.'yi bulan siyah

yontma taşlardan oluşan payanda duvarları ile takviye edilerek üzerinde düz bir platform oluşturulmuş ve saray bu düzlüğe inşa edilmiştir (Çizim 1). Tepenin yalnız doğu tarafında civar araziye bağlı olan sarayın giriş kapısı ve dar cephesi bulunmaktadır (Foto. 2)¹.

Sarayın yapılış tarihi harem taç kapısı üzerinde yer kitabede H.1199 (M.1784) tarihinde İshak Paşa tarafından yaptırıldığı yazılmaktadır². Fakat sarayın genel durumundan, iç içe avlularla, portallerin, farklı özellikler gösteren taş süslemelerinin üslubundan yapının bir çırpıda tamamlanmadığı ve yapımın uzun yıllar sürdüğü anlaşılmaktadır³.

İlk yapımı XVII. yüzyılın sonlarına kadar uzandığı tahmin edilen sarayın bazı bölümleri tek, bazı bölümleri iki, bazı bölümleri bodrumlarla birlikte üç katlı olacak şekilde ve başlıca iki avlu çevresinde oluşturulan bölümlerle ana kütleli oluşturan harem bölümünden meydana gelmiştir⁴.

Süsleme programı bakımından Osmanlı mimarisinin en zengin örneklerinden birisi olan sarayın süslemelerinde yapıldığı dönemin moda beğenisi olan Barok-Rokoko gibi bazı Batı etkiler, kuzey Kafkasya ve İran etkileri ile yoğrularak eklektik bir karakter ortaya konulmuştur. Ancak, motiflerin temeline ve kompozisyon düzenlemelerine inildiğinde mimaride olduğu gibi süslemelerde de geleneksel Selçuklu sanatı etkilerinin ağır bastığı görülmektedir.

Konumu, mimarisi ve süsleme özellikleri ile XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bölgeyi ziyaret eden yabancı seyyahların ilgisini çeken sarayın birçok gravürü bu seyyahlar tarafından çizilmiş ve yayınlanmıştır. Bu gravürler günümüze önemli bir bölümü tahrip olmuş şekilde ulaşabilmiş sarayın orijinal mimarisi hakkında birçok bilgiler vermektedir.

Bu çalışmada, yabancı seyyahların gravürlerinin yansira 1956-1960 yılları arasında sarayın röleve çalışmalarını yapan Mahmut AKOK'un çizimleri (Çizim 2) ve 1934 yılında mimar Zühtü Bey'in saray ile ilgili bir suluboya eskiz çalışmasından (Foto. 3) yola çıkılarak sarayın orijinal mimarisi ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Gravür ve Çizimlere Göre Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nın Mimari Yapısı

Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nın orijinal mimarisi ile ilgili bize önemli bilgiler aktaran gravürlerin bir kısmı Kültür Bakanlığı tarafından ilk baskısı 1996 yılında, ikinci baskısı 2002 yılında yapılan ve yedi cilt halinde "**Gravürlerle Türkiye**"⁵ adıyla yayınlanan serinin birinci cildinde yer almaktadır. Bazıları birbirinin tekrarı şeklinde olan bu gravürlerden beş adedi sarayı dıştan, iki adedi ise içeriden tasvir etmektedir. Ayrıca bu kitabın içinde yer almayan Fransız ajan P. Amédée JAUBERT'e ait bir gravür ile Arkitera Dergisi'nde yayınlanan ve Fransızca bir kitaptan alındığı, ancak kaynağının belirtilmediği bir gravür daha bulunmaktadır.

¹ AKOK, M. "Ağrı Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Rölevesi ve Mimarisi", **Türk Arkeoloji Dergisi**, S.X-2, Ankara, 1961, s. 31.

² AKOK, s. 30; ÜNSEL, Z. "İshak Paşa Sarayı", **Türk Tarih Mecmuası**, S. 4, Ankara, 1965; ARSEVEN, C. E. **Türk Sanatı**, İstanbul, 1970, s. 139; EYCE, S. "İshak Paşa Sarayı", **Türk Ansiklopedisi**, C. XX, Ankara, 1972, s. 234-235; Anonim, **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, s. 187-189; SÖZEN, M. **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul, 1975, s. 328-331; ERİM, G. "İshak Paşa Sarayı", **Türkiyemiz**, S. 22, Ankara, 1977, s. 23-24; GÜNDOĞDU, H. **Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı**, Ankara, 1991, s. 13; BİNGÖL, Y. **İshak Paşa Sarayı**, Ankara, s. 31; YURTTAŞ, H. "Türk Saray Mimarisi İçerisinde İshak Paşa Sarayı'nın Yeri", **Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, 2004, s. 261.

³ AKOK, s. 32; GÜNDOĞDU, H. "Osmanlı Hanedan Sarayları Hakkında Bir Deneme ve Doğubayazıt'ta İshak Paşa Sarayı", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, S. 14, Erzurum, 1986, s. 12.

⁴ GÜNDOĞDU, **Doğubayazıt**, s. 76.

⁵ SEVİM, M (Yay. Haz.). **Gravürlerle Türkiye: Anadolu-1**, Ankara, 2002, s. 27-41.

Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'na ait en eski gravür 1805 yılında Napolyon tarafında İran'a gönderilen Fransız ajan P. Amédée JAUBERT'in "**Voyage Armenie et en Persé**" adlı seyahatnamesinde yer alan gravürdür⁶. Eski kasabanın topoğrafik yapısı ve mimari dokusu abartılarak çizilen gravürün merkezinde yüksek bir platform üzerinde saray yer almaktadır. Sarayın mimari yapısına ait ayrıntılar pek belli olmamakla birlikte, iki katlı beden duvarları, saray camii ve minaresi ile mutfak havalandırma menfezi açık bir şekilde görülmektedir (Foto. 4). Aynı gravür birkaç küçük ayrıntı farkı ile "**Russie. [With] Crimée, Circassie et Géorgie, Arménie**"⁷ adlı kaynakta da yer almaktadır (Foto. 5).

Ünlü Fransız gezgin Charles TEXIER'in 1834-35 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yaptığı seyahati konu alan "**Description de l'Armenie, la Perse et la Mésopotamie**"⁸ adlı eserinde saraya ait üç gravür bulunmaktadır. Bu gravürler 1830'larda saray tahrip edilmeden önce hazırlandığı için orijinal yapı hakkında daha sağlıklı bilgiler vermektedir.

Charles TEXIER'in adı geçen eserde yer alan birinci gravüründe Eski Bayezid kasabası güney yönden tasvir edilmektedir (Foto. 6). Gravürde, kasabayı kuşatan dış surlar belirgin olarak tasvir edilmesine rağmen yüksek bir platform üzerinde bulunan sarayın mimari yapısı hakkında çok fikir verilmemiştir. Dikdörtgen, kütleli bir form olarak belirtilen sarayın güney cephesine bir dizi pencere çizilmiş, ikinci bir kat olarak caminin beden duvarları ile kubbesi ve minaresi yerleştirilmiştir. Bu gravürün benzeri birkaç küçük ayrıntı ile "**Russes et Turcs: la guerre d'Orient**"⁹ ve "**Cassell's Illustrated History of the Russo-Turkish War**"¹⁰ adlı kaynaklarda da yer almaktadır (Foto.7)

Sarayı dıştan gösteren ikinci gravür ise kuzeydoğu yönden tasvir edilmiştir. Bu gravürde sarayın orijinal mimarisi ile ilgili birçok ayrıntı dikkat çekmektedir (Foto. 8). Bunlardan ilki doğu cephenin iki köşesinde tasvir edilen takviye kuleleridir. Diğer gravürlerde de belirtilen bu kulelerden kuzeyde olanı kısmen günümüze ulaşmakla birlikte güneydeki onarımlarla tamamen yok olmuştur. Charles TEXIER'in bu gravürü Mahmut AKOK'un restitüsyon denemesi (Çizim 2) ile karşılaştırıldığında Mahmut AKOK'un çiziminde kuzeydeki kulenin üzerinde yer alan gözetleme hücrelerinin burada görülmediği dikkat çekmektedir. Ancak, benzer amaçlarla kullanılan medresenin köşe kuleleri bu gravürde açıkça çizilmiştir. Böylece orijinalde sarayın doğu cephesinde, köşelerde yer alan iki takviye kulesi ve dışa taşkın anıtsal mukarnas kavsaralı taçkapı ile Anadolu Selçuklu mimarisinde görülen cephe düzenini anımsatan bir kompozisyonun meydana getirildiği görülmektedir.

Bu gravürde dikkati çeken bir diğer ayrıntı ise doğu cephe duvarlarının genel durumu ve ana taçkapının üst yapısıdır. Duvarların üzerinde mazgalların yer almadığı, taçkapı üzerinin tamamen düz olduğu ve öne taşıntı yapan bir profille sonlandığı görülmektedir. Böylece, Mahmut AKOK'un restitüsyon denemesinde doğu cephe duvarı üzerinde yer alan çatı konstrüksiyonlu mazgallar ile taçkapı üstünde yer alan üst üste giderek daralan tekne tonozların oluşturduğu örtü burada görülmemektedir. Buna rağmen harem taçkapısında böyle bir örtünün varlığı hem bu gravürde hem de Charles TEXIER'in ikinci avlu ve harem taçkapısını gösterdiği ikinci gravüründe açık bir biçimde görülmektedir. Ayrıca, birinci avlu güney cephe duvarlarının mazgal delikleri ile sonlandığı da görülmektedir.

⁶ JAUBERT, P. A. **Voyage Armenie et en Persé**, Paris, 1810, s. 55.

⁷ CHOPIN, J.M.-FAMIN, S.M.C. "**Russie. [With] Crimée, Circassie et Géorgie, Arménie**" C. 2, Paris, 1842, s. 638.

⁸ TEXIER, C. **Description de l'Armenie, la Perse et la Mésopotamie**, Paris, 1842.

⁹ BORDE, P. **Russes et Turcs: la guerre d'Orient**, Paris, 1878.

¹⁰ OLLIER, E. **Cassell's Illustrated History of the Russo-Turkish War**, C.1, London, 1878.

Bu gravürde sarayın kuzeydoğu köşesinde, beden duvarlarının dışında, bodrum katı ile aynı hizada yer alan dört pencere ile belirlenen ve bodrum katının devamı niteliğinde bir bölüm daha dikkat çekmektedir. Günümüzde üzeri tamamen cüruflla kapatılmış alanda yapılacak bir kazı çalışması ile bu bölüme ait bilgilere ulaşılabilir. Mahmut AKOK'un 1958 tarihli röleve çalışmasında ve fotoğraflarda bu bölümün üstünde dikdörtgen planlı iki odadan meydana gelen ve yıkık halde bir yapının varlığı dikkat çekmektedir (Çizim 3). Charles TEXIER'in gravüründe görülemeyen bu üst yapının sonradan yapıya eklendiği anlaşılmaktadır.

Charles TEXIER'in bu gravüründe sarayın ikinci avlusuna geçit veren taçkapı ile bütünleşmiş yapı grubunun iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca taçkapı kemeri ile birlikte birinci avluya bakan üç sivri kemerli bir üst kat galerisi de dikkat çekmektedir. Günümüze ulaşamayan ve divan bölümünün bir parçası olduğu anlaşılan bu bölüm ile divan bölümünün üst örtüsünün de düz dam şeklinde olduğu, medrese bölümünün üst örtüsünde olduğu gibi dış cephe duvarlarının üzeri küçük mazgal delikleri ile dışa açılan bir kuşatma duvarı ile sonlandığı görülmektedir. Benzer mazgal delikleri güney duvarın üst kısmında da görülmektedir. Günümüzde bu verilerin büyük bir kısmı yok olmuştur. Gravürde ayrıca kuzey cephede günümüze sadece ahşap konsollarının ulaştığı cumbalı oda da belirgin bir biçimde görülmektedir.

Charles TEXIER'e ait üçüncü gravür ise sarayı içerden tasvir etmektedir. İkinci avlunun güneyinden bir bakış açısı ile saray camii, etrafı bir kuşatma duvarı ile çevrili hazire, türbe, çeşme ve harem bölümü görülmektedir (Foto. 9). Sarayın en önemli bölümlerinin orijinal mimarisini bu gravürden anlamak mümkündür.

Gravürde dikkati çeken en önemli mimari yapı parmaklıklı pencerelere sahip bir kuşatma duvarı ile çevrili, izleri sonraki onarımlarda avlu döşemesinin taşlarla kapatılması ile yok edilen hazire bölümüdür. Kuzeydoğu köşesinde cami duvarına bitişik sivri kemerli düz atkı taşlı bir giriş kapısı bulunan hazirenin güneydoğu köşesinde dilimli, sivri kemerli bir nişe sahip çeşmesi dikkat çekmektedir.

Burada açık bir biçimde görülen fakat günümüze ulaşmayan bu çeşme 1934 yılında yapıyı inceleyen Mimar Zühdü Bey¹¹'in bir suluboya eskizinde de görülmektedir (Foto. 3)

Kitabesi bu gün mutfak bölümünde bulunan ve bir cephe çeşmesi olduğu anlaşılan bu çeşmenin mimari yapısı gerek Charles TEXIER'in gravüründe, gerekse Mimar Zühdü Bey'in suluboya eskizinde açık bir biçimde belli olmaktadır. Burada hazirenin beden duvarlarının yüksekliğine kadar duvarlar içerisine gömülü olan çeşmenin beden duvarlarından sonra bağımsız olarak yükseldiği görülmektedir. Üzerinin dışa doğru kademeli profillerle gelişen bir çatı kornişinden sonra yukarı doğru giderek daralan üç kademeli bir üst örtü ile sonlandığı anlaşılmaktadır. Gravür ve suluboya eskizden anlaşıldığı kadarıyla cephe kompozisyonunun birinci avludaki çeşmeye benzediği ve iki kademeli sivri kemerli bir niş açıklığına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nişin iç yüzeyinde ve kemer yüzeyinde birinci avlu çeşmesinde olduğu gibi Barok karakterli stilize kıvrık dal yaprak ve çiçek motiflerinin olduğu tahmin edilmektedir. Mimar Zühdü Bey'in eskizinden anlaşıldığı kadarıyla 1934 yılında çeşme ayna taşının yıkık olduğu ve bir açıklığa dönüştüğü anlaşılmaktadır¹². Haziredeki mezarlar tamamen ortadan kalkmış, son restorasyon sırasında avluya kaplama taşların döşenmesi ile bütün izler yok olmuştur. Ancak ikinci avlunun güney tarafında yerde yatan bir taş ve birinci avluda bulunan bir başka taşın bu hazireye ait olduğu tahmin edilmektedir. Üzerlerinde son derece plastik

¹¹ www.arkitera.com/h44017-arkitekt-dergisinde-ishak-pasa-sarayi.htm (Ulaşım tarihi: 25.07.2012)

¹² ÇETİN, Y. "Osmanlı Çeşme Mimarisini Işığında Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Çeşmelerinin Bir Değerlendirmesi", **III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, İstanbul, 2011, s. 100-110.

bezemelerin yer aldığı bu taşlar Saray Mezarlığı'nda bulunan mezar taşları ile büyük benzerlik göstermektedir¹³ (Foto. 10).

Gravürde dikkati çeken bir diğer durum da günümüze ulaşmayan haremın ikinci katına ait bazı önemli görüntülerdir. Düz teras biçimindeki harem üst örtüsünün doğu cephesinde, mevcut taçkapının üzerinde, sivri kemerli nişler içine alınmış dikdörtgen çerçeveli üç pencere ile avluya bakan bir seyir köşkü dikkat çekmektedir. Üst kattan kademeli kalın silmelerle ayrılan ve bir çekme kat biçiminde tasarlanan bu bölümün ortasında yükselen seyir köşkünün beden duvarları bir sıra mukarnas dizisi ile sonlanmaktadır. Seyir köşkünün üzeri yukarı doğru kademeli bir biçimde giderek daralan tekne tonozlarla örtülü olup dört köşesinde ve tepesinde birer dekoratif küçük kule görülmektedir. Bu seyir köşkü, doğu cepheye açılan üç geniş penceresi ile hem sarayın büyük bir bölümünü hem de karşıdaki manzarayı izlemeye elverişli bir konumda inşa edilmiştir. Böylece Osmanlı saray ve ev mimarisinde yaygın olarak karşımıza çıkan seyir köşklerinin bir küçük örneğinin de Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı harem bölümünün terasında olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca günümüze ulaşmayan haremın doğu duvarın güney köşesinde medrese kulelerine benzer prizmatik gövdeli bir kule de dikkat çekmektedir¹⁴.

Bu gravürde haremın kuzeydoğu cephe duvarında bugün ikisi harap haldeki üç pencereden ortadakinin önünde, caminin hazire bölümüne bakan bir de ahşap olduğu tahmin edilen cumba görülmektedir. Üç konsol tarafından taşınan ve cephesi kare formlu açıklıklara bölünen cumbanın üzeri fruşlarala taşınan geniş saçaklı bir çatı ile kapatılmıştır.

Bir Fransız misyoner olan ve Doğu savaşlarının tarihini yazan Amédée Le FAURE'nin "**Historie de la Guerre d'Orient (1877)**"¹⁵ adlı iki ciltlik eserinin birinci cildinde Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'na ait iki gravür bulunmaktadır. Bu gravürlerin ilkinde eski kasabanın topoğrafik yapısı ve mimari dokusu abartılarak çizilmiştir (Foto. 11). Gravürün merkezinde yüksek ve sarp bir kayalık üzerinde saray yer almaktadır. Sarayın mimari yapısına ait ayrıntılar pek belli olmamakla birlikte üzerine inşa edildiği platformun duvarları, köşe kuleleri ve saray camisine ait minare belirgin bir şekilde çizilmiştir. Burada biraz abartılarak çizilen kuleler, orijinalde de sarayın doğu cephesinin iki köşesinde yer alan takviye kulelerinin varlığını ispatlamaktadır. Gravürde sarayın güney cephesinin ortasında dikdörtgen bir kapı açıklığı dikkat çekmektedir. Bu kapı açıklığı bugün kapalı olan yuvarlak kemerli kervan girişini tasvir ettiği tahmin edilmektedir. Çizimde sarayın yapı katları görülmemekle birlikte platform ve sarayın ana gövdesi açık olarak birbirinden ayrı gösterilmiştir.

Amédée Le FAURE'nin ikinci gravüründe eski kasaba saray ile birlikte kuzeybatı yönden uzaktan tasvir edilmiştir (Foto. 12). Mimari detayların çok fazla görülmediği saray yapısında, üzerine inşa edildiği platform, kat aralarını belirleyen çizgiler ve pencere sıraları açık bir biçimde görülmektedir. Bu gravürün benzeri "**Die Heutige Turkei**"¹⁶ adlı kaynakta da yer almaktadır.

Edmund OLLIER'in "**Cassell's Illustrated History of the Russo-Turkish War**" adlı kitabının ikinci cildinde Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı ve eski kasabayı doğu yönden, bugünkü Ahmed-i Hani Mezarlığı'nın bulunduğu yerden bir bakışla tasvir edilmiştir (Foto. 13).

¹³ ÇETİN, Y. "Doğubayazıt Çevresinde Bulunan Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları", **II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, İstanbul, 2009, s. 98-124.

¹⁴ ÇETİN, Y. "Osmanlı Mimarisindeki Seyir Köşkleri Işığında Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Seyir Köşklerinin Bir Değerlendirmesi" , **V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, İstanbul, 2010, s.311-322.

¹⁵ FAURE, Le A. **Historie de la Guerre d'Orient**, Paris, 1878.

¹⁶ HELLWALD, F.-BECK, L. **Die Heutige Turkei**, Leibzig, Berlin, 1882.

Kale Camii ve sarayın ön planda görüldüğü gravürde sarayın mimarisi oldukça eksik tasvir edilmiştir. Sadece kütleli formu ile ön plana çıkan saray camii ve minare aslına uygun çizilmiştir.

Saray ile ilgili üç gravürün yer aldığı bir diğer eser de **“The Graphic”**¹⁷ adlı kaynaktır. Bu kaynaktaki yer alan birinci gravür Edmund OLLIER’in **“Cassell’s Illustrated History of the Russo-Turkish War”** adlı kitabının ikinci cildinde yer alan gravür ile aynıdır (Foto. 13).

İkinci gravür ise sadece sarayı aynı yönden daha ayrıntılı bir biçimde ele almıştır (Foto. 14). Bu gravürde doğu yönden bir bakış açısı ile kuzeydoğu köşede yer alan köşe kulesi abartılı bir biçimde vurgulanmıştır. Daha ince bir gövde ile kuzeybatı köşede de bir köşe kulesi belirtilmiştir. Sarayın kuzey cephesinde yer alan pencere sıraları ve caminin doğu cephesinde yer alan yüzeysel kırk hatlı kemerler belli olmaktadır. Oldukça ince uzun bir formda çizilen minarenin yanlış olarak kuzeydoğu cepheye alındığı ve caminin kubbesinin üzerine bir haç motifi yerleştirildiği de dikkat çekmektedir. Bu gravürde dikkati çeken bir diğer ayrıntı da sarayın beden duvarlarından bağımsız kuzeybatı köşede yer yer alan ince bir kuledir. Ne olduğu tam anlaşılmayan ve Charles TEXIER’in gravürlerinde görülmeyen bu kule formundaki yapının sonradan inşa edilen bir gözetleme kulesi olması muhtemeldir.

Bu kaynaktaki yer alan üçüncü gravürde sarayın ikinci avlusunda bulunan cami, türbe ve çeşme ile harem kuzeydoğu duvarı tasvir edilmiştir (Foto. 15). Selamlık taçkapsı ve selamlığın avluya bakan iki katlı pencere sıralarında mimari formlar biraz abartılmışsa da aslına uygundur. Genel mimari yapısı ve bazı süsleme detayları aslına uygun tasvir edilen caminin önünde yer alan hazire bölümünün bu tarihte tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Caminin kible duvarına bitişik tasvir edilen türbenin hemen önünde cephesi doğuya bakan ve Charles TEXIER’in gravüründe de tasvir edilen günümüze ulaşmayan çeşme bulunmaktadır. Sivri kemerli bir niş açıklığı ve kademeli bir üst örtüye sahip olan çeşme bağlı bulunduğu hazire duvarının yıkılmış bir parçası güney yönde tasvir edilmiştir. Türbeye ait havalandırma menfezlerinin görülmediği bu gravürde dikkati çeken bir bölüm de harem bölümünün günümüze büyük bir bölümü ulaşmamış kuzeydoğu duvarıdır. Harem taçkapsının bir bölümünün de görüldüğü gravürde duvarların üstünü ve taçkapiyı çevreleyen kalın silme belirlenmiştir. Charles TEXIER’in gravüründe harem beden duvarları üzerinde bir çekme kat olarak yükselen mevcut taçkapsının üzerinde, sivri kemerli nişler içine alınmış dikdörtgen çerçeveli üç pencere ile avluya bakan seyir köşkü ile doğu cepheye bakan çekme kat duvarlarının bu tarihte yıkıldığı anlaşılmaktadır. Harem kuzeydoğu duvarı ikinci katında yer alan iki pencerenin arasında bir de ahşap cumba dikkat çekmektedir. Charles TEXIER’in gravüründe abartılı bir biçimde büyük gösterilen ahşap cumba burada boyutları itibari ile daha küçük ve gerçekçi gösterilmiştir.

Sarayı kuzeydoğu yönden tasvir eden bir diğer gravür Arkitera dergisinde yayınlanan, bir Fransızca kaynaktan alındığı belirtilen fakat kaynağı belirtilmeyen bir gravürdür (Foto. 16). Abartılarak çizilmiş olan gravürde sarayın kuzey cephesinde yer alan kat sıraları, cami ve minare ile doğu cephede yer alan ana taçkapsının formu iki yandan dışa taşkın payandalarla tasvir edilmiştir. Bu gravürde dikkati çeken en önemli unsurlardan birisi hemen hemen tüm gravürlerde karşımıza çıkan kuzeydoğu köşedeki takviye kulesinin belirtilmemiş olmasıdır. Bir diğer önemli nokta ise Charles TEXIER’in ikinci gravüründe (Foto. 8) görülen kuzeydoğu yönde bodrum katının devamı niteliğindeki bölümün burada da görülmesidir. Gravürde kuzey cephede yer alan pencere sıraları ve sayıları rastgele belirtilmiş olup ahşap konsollu cumba ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmiştir. Medresenin kuzey cepheye bakan kuleleri

¹⁷ **The Graphic**, 16 Temmuz-Aralık, Londra, 1887.

abartılı bir biçimde uzatılmış olup medrese üst örtüsünde ve harem bölümünde yapıyı kuşatan çekme duvar hafif dışa taşkın biçimde tasvir edilmiştir.

Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı ile ilgili son gravür ise “**Gravürlerle Türkiye**” adlı kitabın 13. sayfasında yer alan bir gravürdür¹⁸ (Foto. 16). P. RECLUS, *L'Asie Antérieure* adlı kaynaktan alındığı belirtilen gravür eski kasabayı ve sarayı güney yönden tasvir etmektedir. Gravürde harap haldeki kasaba ve yıkık dış surlar dikkat çekmektedir. Uzaktan tasvir edilen sarayın güney cephesinde ve duvarların üst kısımlardaki tahribatlar dikkat çekmektedir. Oldukça gerçeğe yakın tasvir edilen sarayın harem bölümüne ait ikinci katın bugünkü gibi yıkık olduğu anlaşılmaktadır. Bu gravürde Osmanlı-Rus savaşları sonrasında kasabanın ve sarayın uğradığı tahribat açık bir biçimde görülmektedir.

1934 yılında Mimar Zühdü Bey yapıyı incelemiş ve hazire bölümü ile harem taçkapısını da içine alan bir suluboya eskiz çizmiştir. Bu eskizde hazire bölümünün çevre duvarları hariç, giriş kapısı ve çeşmenin bu yıllarda sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu gün yıkık halde olan harem kuzeydoğu duvarında yer alan, iki pencere açıklığının bulunduğu bölümün üst kısmının da sağlam olduğu görülmektedir (Foto. 3).

Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nın orijinal mimarisi hakkında bize kapsamlı bilgiler veren en önemli verilerden birisi de Mahmut AKOK'un 1956-1960 yılları arasında yaptığı kapsamlı röleve çalışmasıdır. Eldeki veriler ışığında hazırlanmış olduğu restitüsyon denemesi bu gravürlerle karşılaştırıldığında ana taçkapının üst örtüsü, duvarların üzerinde yer alan mazgallar, ikinci avluya geçit veren taçkapının ikinci katında yer alan yapı grubu ile sarayın kuzeydoğu köşesinde yer alan dayanak kulesinin üzerindeki gözetleme köşkü dışında tamamen örtüştüğü görülmektedir (Çizim 2).

3. Değerlendirme ve Sonuç

Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'na ait çoğu XIX. yüzyıldan kalan gravür ve çizimlere bakıldığında bu çizim ve gravürlerde görülen mimari yapı ile günümüze ulaşabilmiş yapı arasında çok büyük farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu gravürlerde sarayın günümüze ulaşmamış üst kat bölümleri, ikinci avluda yer alan hazire bölümü ve çeşme ile diğer birçok mimari elemanın tüm ayrıntıları açık bir biçimde görülmektedir. Yapıyı bilimsel anlamda ilk inceleyen ve detaylı röleve çizimlerini yapan Mahmut AKOK'un çizimleri bu gravürlerle karşılaştırıldığında birkaç ayrıntı dışında büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Bu çalışma bazı eksikliklere rağmen sarayın orijinal mimarisi hakkında derli toplu ilk restitüsyon denemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüze kadar irili ufaklı elliye yakın onarım geçirmiş olan sarayın bu onarımları sırasında zikredilen gravür ve çizimlerin yeterince dikkate alınmadığı açık bir biçimde görülmekte ve bu onarımlar sırasında sarayın orijinal mimarisine ait birçok unsurun geri dönüşü olmayan hatalarla tamamen yok edildiği ortaya çıkmaktadır.

Bu gün koruma amaçlı olarak cam bir çatı konstrüksiyonu ile üzeri kapatılan sarayın orijinal mimarisi ile ilgili aydınlatılmayan birçok sorun mevcuttur. Onarımlar sırasında kazı ve inceleme yapılmadan avluların içerisine sonradan döşenen döşeme taşları saraya ait birçok önemli veriyi adeta kamufle etmiştir. Ayrıca, sarayın güney cephesinde yer alan, içerisi sonradan örülerek kapatılan basık kemerli kervan girişinin açılmamış olması ve sarayın bölümleri ile bağlantılarının tespit edilmemesi diğer önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Başta Charles TEXIER'in ikinci gravürü olmak üzere bazı gravürlerde görülen sarayın kuzeydoğu köşesindeki bodrum katın devamı niteliğindeki bölümün araştırılmaması, üst katların ve duvarların üst yapısının durumu aydınlatılmayan sorunlardan bazılarıdır.

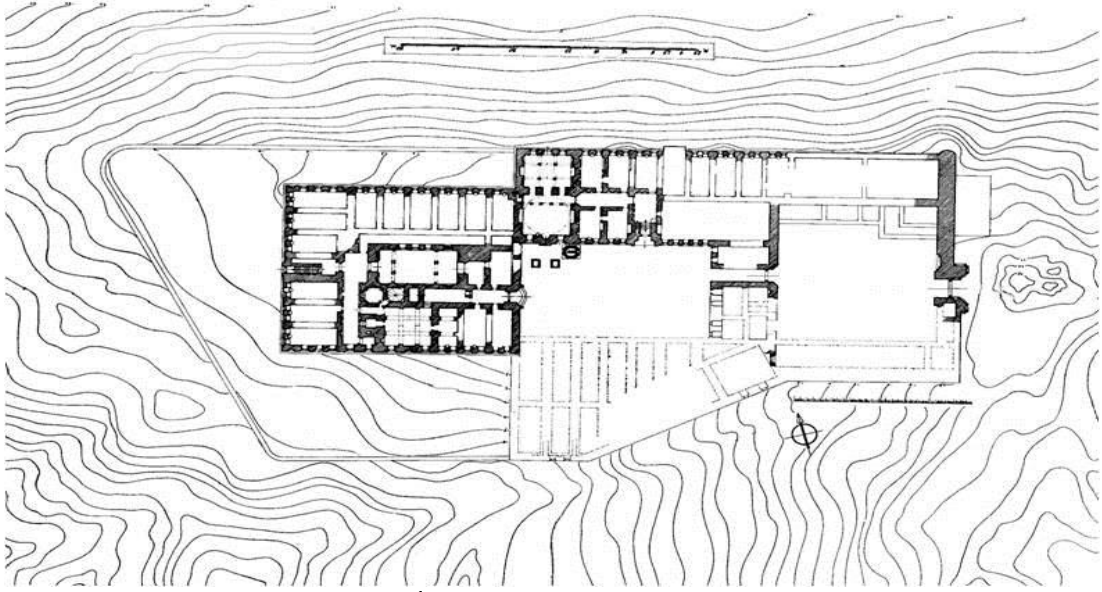
¹⁸ SEVİM, a.g.e., s. 13.

Bütün bu sorunların aydınlatılması ve aslına uygun bir İshak Paşa Sarayı'nın gelecek nesillere ulaştırılabilmesi için bu gravür ve çizimlerin göz önünde bulundurularak kapsamlı bir kazı ve restorasyon çalışmasının yapılması mutlaka gereklidir.

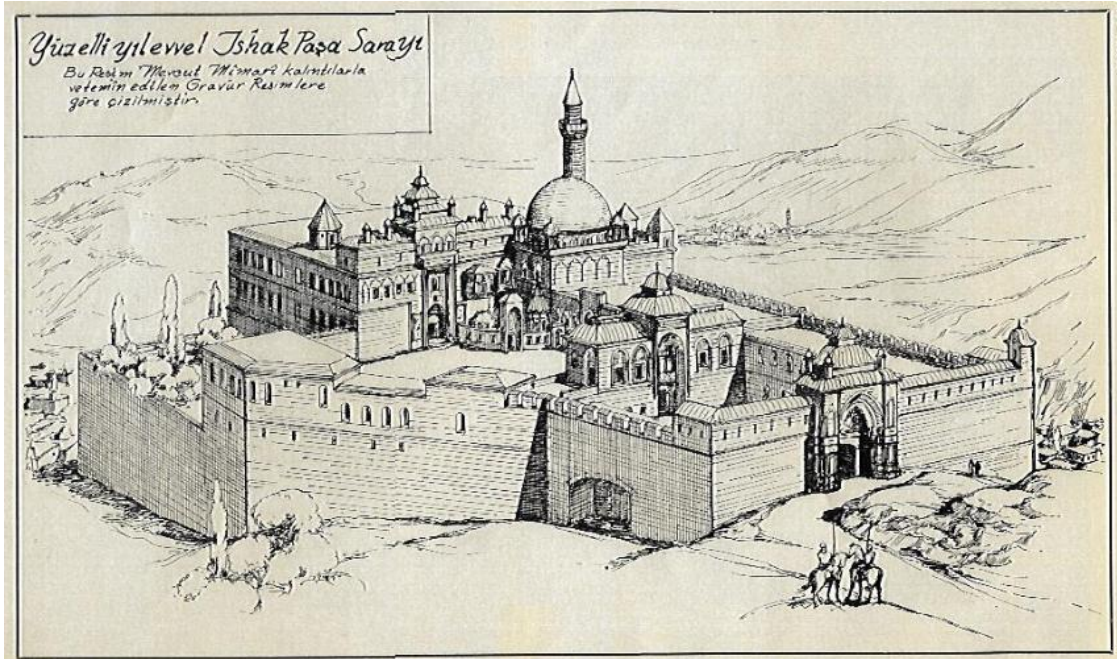
KAYNAKLAR

- AKOK, Mahmut, "Ağrı Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Rölevesi ve Mimarisi", **Türk Arkeoloji Dergisi**, S.X-2, Ankara, 1961, s. 30-48.
- ANONİM, **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, Ankara, 1986.
- ARSEVEN, C. Esat, **Türk Sanatı**, İstanbul, 1970.
- BİNGÖL, Yüksel, **İshak Paşa Sarayı**, Ankara, 1999.
- BORDE, Paul, **Russes et Turcs: la guerre d'Orient**, Paris, 1878.
- CHOPIN, J.M.-FAMIN, S.M.C, **Russie. [With] Crimée, Circassie et Géorgie, Arménie**, C. 2, Paris, 1842.
- ÇETİN, Yusuf, "Osmanlı Mimarisindeki Seyir Köşkleri Işığında Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Seyir Köşklerinin Bir Değerlendirmesi", **V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, İstanbul, 2010, s. 311-322.
- ÇETİN, Yusuf, "Doğubayazıt Çevresinde Bulunan Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları", **II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, İstanbul, 2009, s. 98-124.
- ÇETİN, Yusuf, "İran Sınırında Bir Osmanlı Sarayı: Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı" **Metro Gastro**, S.57.Temmuz-Ağustos 2010, İstanbul, 2010, s. 26-37.
- ÇETİN, Yusuf, "Osmanlı Çeşme Mimarisi Işığında Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Çeşmelerinin Bir Değerlendirmesi", **III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, İstanbul, 2011, s. 100-110.
- ERİM, Gazanfer, "İshak Paşa Sarayı", **Türkiyemiz**, S. 22, Ankara, 1977, s. 23-24;
- EYCE, Semavi, "İshak Paşa Sarayı", **Türk Ansiklopedisi**, C. XX, Ankara, 1972, s. 234-235.
- FAURE, Le Amédée, **Historie de la Guerre d'Orient**, Paris, 1878.
- GÜNDOĞDU, Hamza, "Osmanlı Hanedan Sarayları Hakkında Bir Deneme ve Doğubayazıt'ta İshak Paşa Sarayı", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, S. 14, Erzurum, 1986, s. 1-35.
- GÜNDOĞDU, Hamza, **Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı**, Ankara, 1991,
- HELLWALD, Friedrich.-BECK, Louis, **Die Heutige Turkei**, Leibzig, Berlin, 1882.
- JAUBERT, P. Amédée, **Voyage Armenie et en Persé**, Paris, 1810.
- OLLIER, Edmund, **Cassell's Illustrated History of the Russo-Turkish War**, C.1, London, 1878.
- SEVİM, Mustafa (Yay. Haz.). **Gravürlerle Türkiye: Anadolu-1**, Ankara, 2002.
- SÖZEN, Metin, **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul, 1975.
- TEXIER, Charles, **Description de l'Armenie, la Perse et la Mésopotamie**, Paris, 1842.
- The Graphic**, 16 Temmuz-Aralık, Londra, 1887.
- ÜNSEL, Zeki, "İshak Paşa Sarayı", **Türk Tarih Mecmuası**, S. 4, Ankara, 1965, s. 45.
- YURTTAŞ, Hüseyin, "Türk Saray Mimarisi İçerisinde İshak Paşa Sarayı'nın Yeri", **Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, 2004, s. 253-266.
- www.arkitera.com/h44017-arkitekt-dergisinde-ishak-pasa-sarayi.htm (Ulaşım tarihi: 25.07.2012)

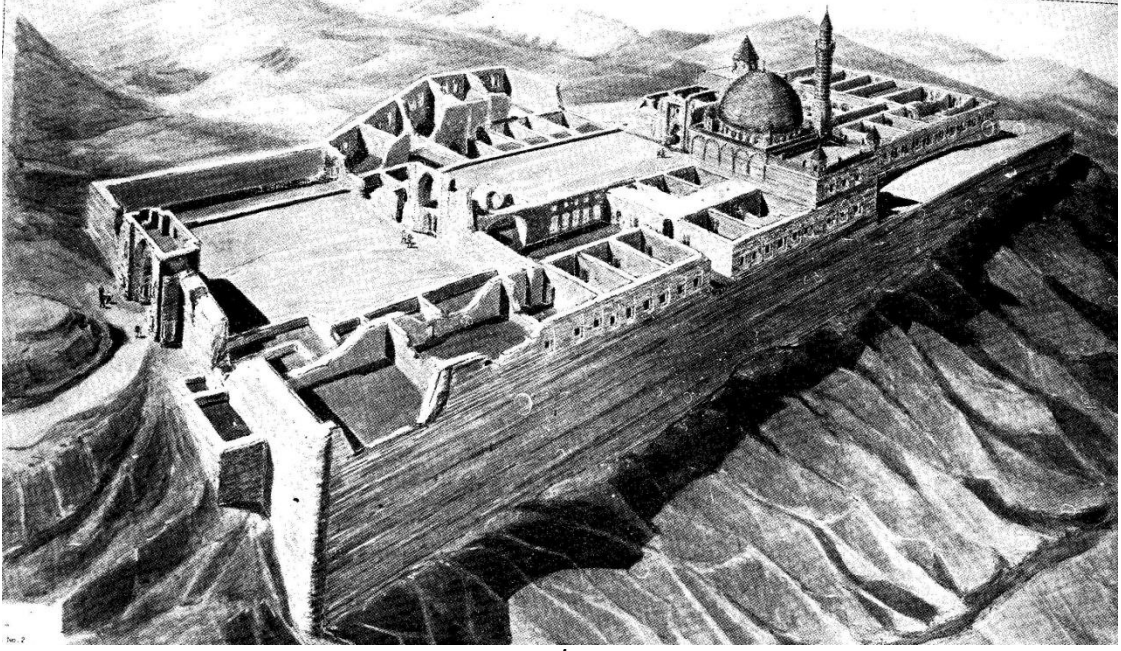
RESİMLER VE ÇİZİMLER



Çizim 1. Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı topoğrafik planı (M. AKOK)



Çizim 2. M. Akok'un eldeki verilerden yola çıkarak hazırladığı rekonstrüksiyon denemesi



Çizim 3. M. Akok'un Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı röleve çalışması



Foto. 1. İshak Paşa Sarayı ve Eski Bayezid



Foto. 2. İshak Paşa Sarayı'nın kuzeydoğudan görünümü



Foto. 3. 1934 yılında yapıyı inceleyen Mimar Zühdü Bey'in suluboya eskizi



Foto. 4. P.A. Jaubert'in 1805 tarihli gravürü.



Foto. 5. Vanderburch'un 1842 tarihli gravürü

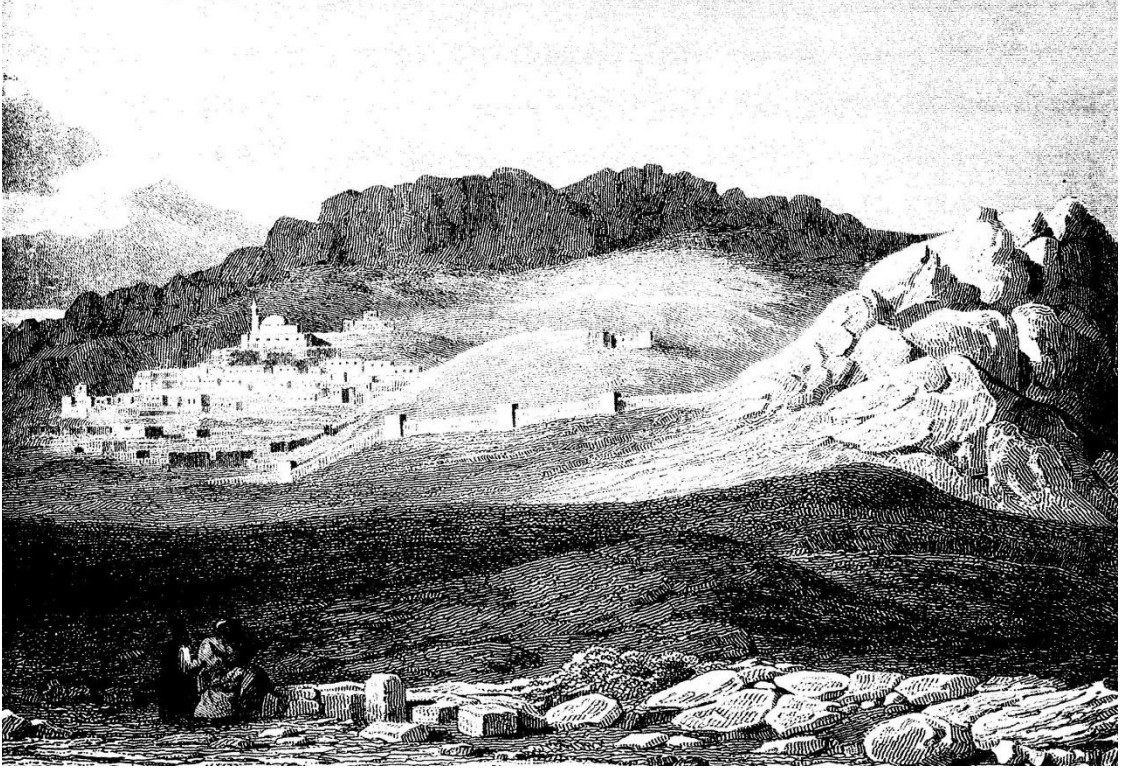


Foto. 6. C. Texier'in 1842 tarihli birinci gravürü



Foto. 7. E. Ollier'in 1878 tarihli gravürü

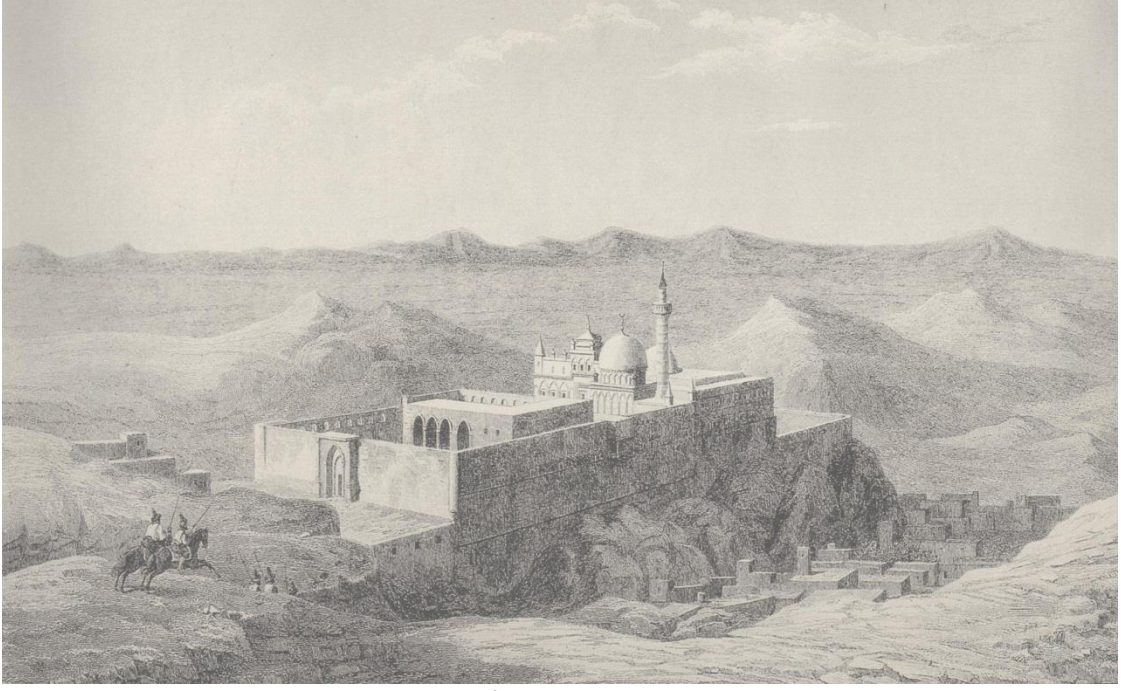


Foto. 8. C. Texier'in 1842 tarihli ikinci gravürü

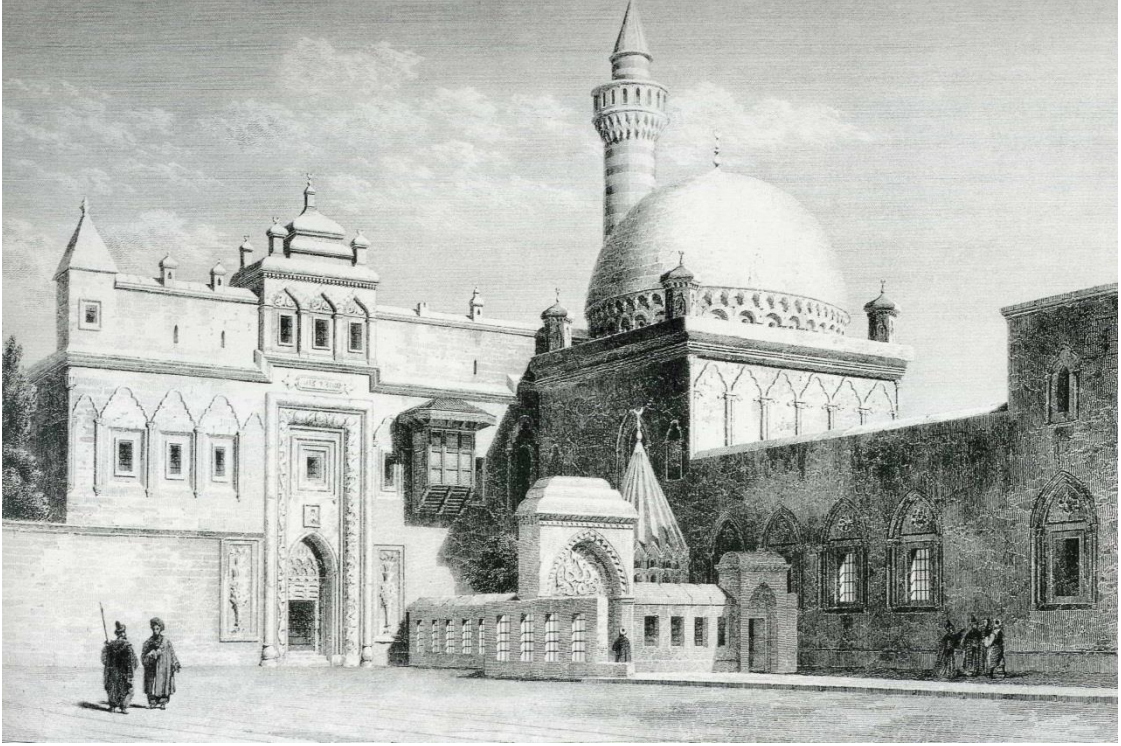


Foto. 9. C. Texier'in 1842 tarihli üçüncü gravürü



Foto. 10. Hazire bölümüne ait bazı taşlar ve çeşme kitabesi



Foto. 11. A. Le Faure'nin 1877 tarihli birinci gravürü

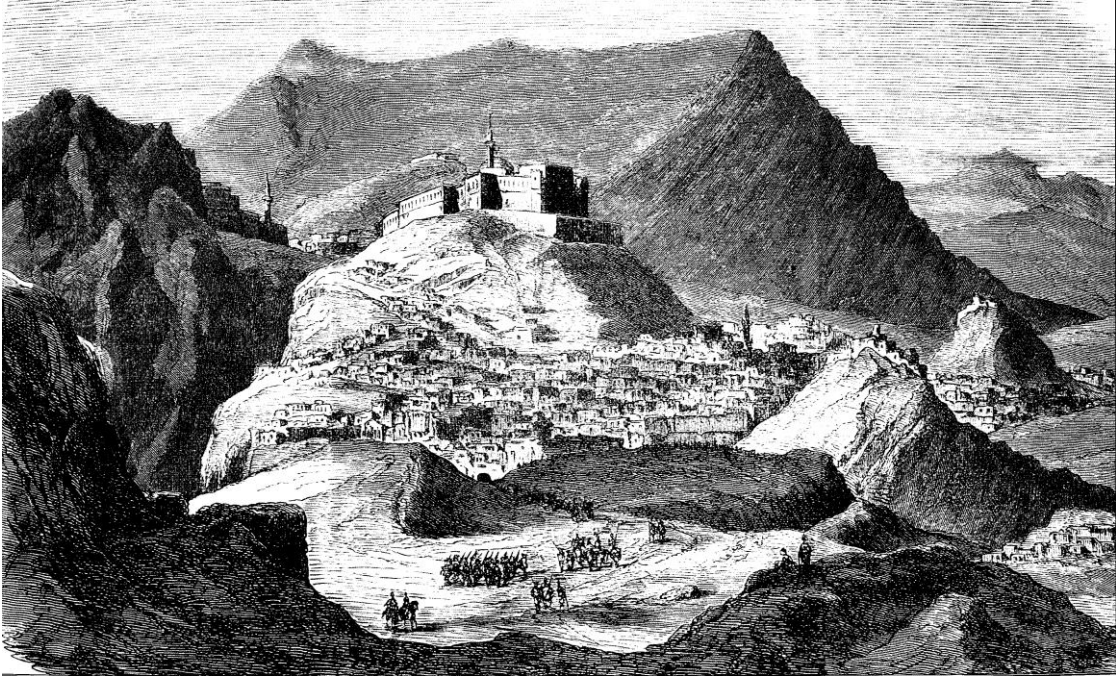


Foto. 12. A. Le Faure'nin 1877 tarihli ikinci gravürü

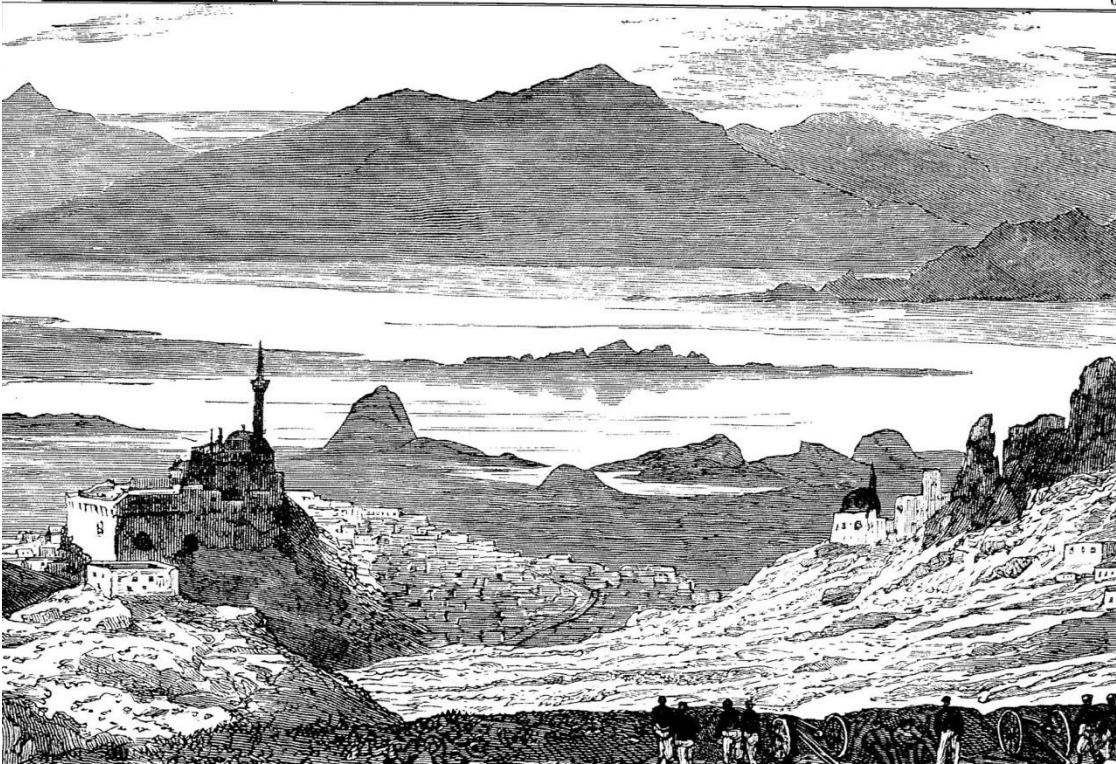


Foto. 13. E. Ollier'in ikinci gravürü

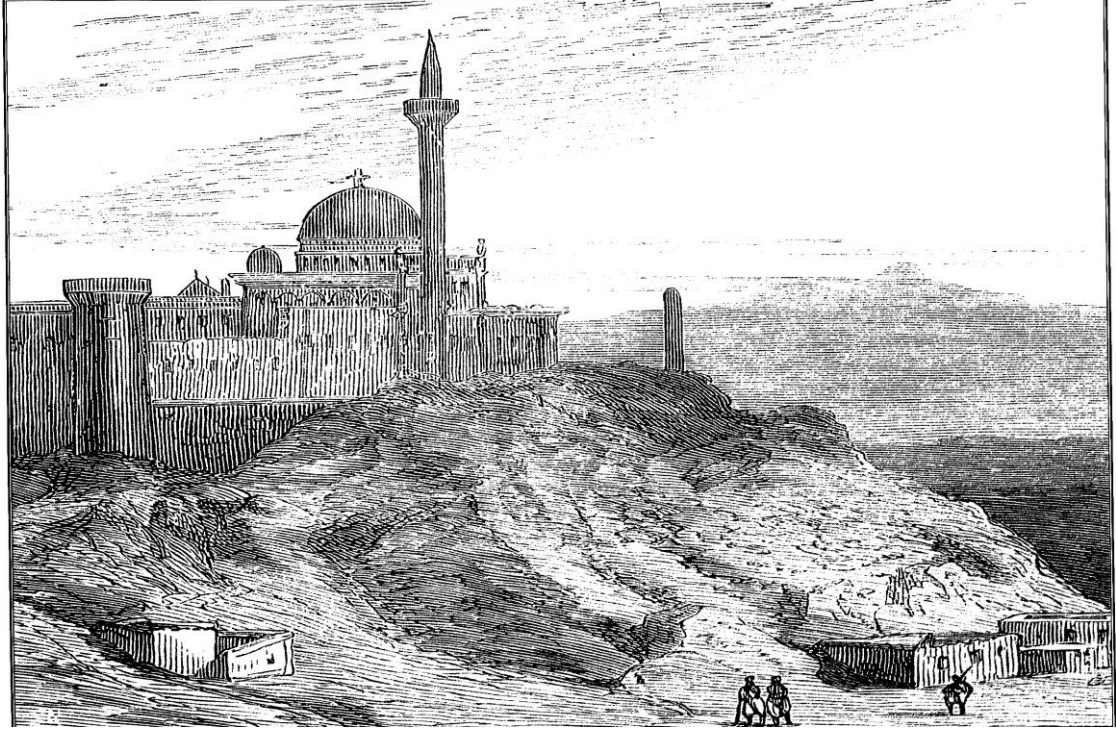


Foto. 14. The Graphic'te yer alan ikinci gravür



Foto. 15. The Graphic'te yer alan üçüncü gravür



Foto. 16. Arkitera Dergisi'nde yer alan gravür

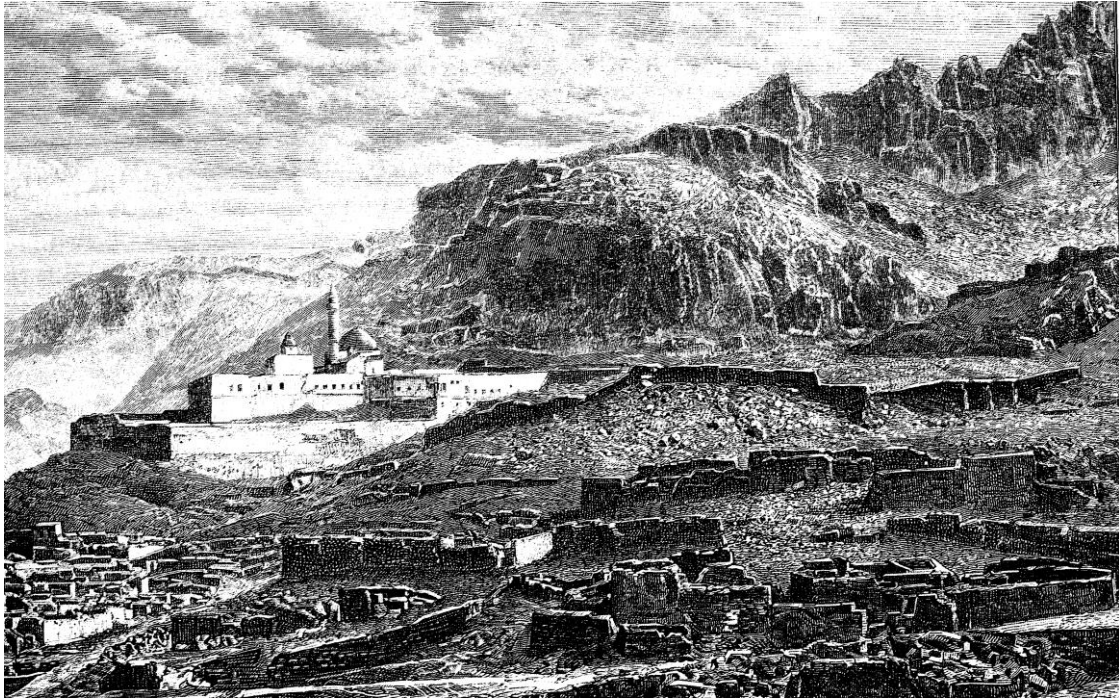


Foto. 17. W. Taylor'un gravürü

SANAT DERGİSİ'NDE YAYINLANMAK ÜZERE GÖNDERİLECEK MAKALELERLE İLGİLİ YAZIM KURALLARI

1-Sanat Dergisi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin yayın organıdır. Tüm bilim adamı, sanatçı ve sanatseverlerimizin, sanatla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan yazıları, dergimizde yayınlanabilir.

2-Sanat Dergisi, hakemli bir yayın olup bilimsel içerikli yazıların yayınlanmasına imkân verir. Her yıl Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanır. Gönderilen makaleler yayın kurulu tarafından incelendikten sonra konunun uzmanı en az iki hakeme gönderilir. Makaleler hakemlerin değerlendirmesi ve olumlu raporlarından sonra yayınlanır. Gerekirse makaleler daha fazla sayıda hakem değerlendirmesine tabi tutulabilir veya raporlardan biri olumlu diğeri olumsuz olması durumunda üçüncü hakem değerlendirmesine tâbi tutulur.

3-Yazılar (varsa resimler ve ekleriyle birlikte) ortalama 20 sayfayı geçmemelidir.

4-Yazılar; IBM uyumlu bilgisayarlarda ve Microsoft Word Programında Calibri karakterinde yazılmalıdır. Metin ebadı (sayfa numaraları hariç) A4 sayfasına kenarlarda 2,5 cm boşluk kalacak şekilde ve yazım kurallarına uygun olmalı, sayfa numarası üst ortaya ortalanacak şekilde verilmelidir. Yazılar tek satır aralığında ve metin 12 punto, dipnotlar ise 10 punto olmalıdır.

5-Yazarın (yazarların) adı makalenin başlığı altına yazılmalı, varsa akademik unvanı ve çalıştığı kurum ilk sayfada dipnotla belirtilmelidir.

6-Başvurular iki nüsha (renkli) yazı ve bir CD kaydı ile yapılmalıdır. Yazılarda iletişim adresi, telefon numarası ve e-posta adresleri bulunmalıdır.

7-Her türlü grafik, çizim, fotoğraf dijital ortama aktarılarak 300 DPI çözünürlükte ve TIFF formatında kaydedilmelidir. Metin içerisinde kullanılan tüm görsel malzemeler ayrıca bir dosya yapılarak metin belgesi ile birlikte CD içerisine eklenmelidir. Grafik, şekil, fotoğraf vb. alt yazıları, ilgili resmin altında bulunmalı ve metin içerisinde de ilgili görsele atıf yapılmalıdır. Resim, çizim ve fotoğraflar metin içerisinde JPEG formatta kullanılmalıdır.

8-Referans kullanımında seçilen geçerli yöntem, sayfa altı dipnot şeklinde olmalı ve seçilen bu yöntem kendi içinde tutarlı olmalıdır. Dipnotlar Microsoft Office Word programında EKLE tuşu yardımıyla otomatik eklenmeli, muhtemel kaymalarda hata oluşması önlenmelidir.

9-Makalelerin Türkçe ve İngilizce özeti bulunmalıdır (75-150 kelime arası).

10-Makalelere en az üç, en çok beş adet Türkçe (anahtar kelime) ve İngilizce (Key Words) eklenmelidir.

11-Kaynaklar makale sonunda standartlara uygun şekilde verilmeli ve soyadına göre alfabetik sıra ile dizilmelidir.

12-Her sayıda, yazar veya yazar grubunun en fazla bir makalesi yayınlanır.

13-Yayın kurallarına uymayan ve büyük değişiklik gerektiren yazılar, uyarılarla birlikte yazarlarına geri gönderilecektir. Yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu Üniversiteler Yayın Yönetmeliği gereğince yazarlarına aittir. Yazıların kesin yayın tarihi, dergi içeriği göz önüne alınarak belirlenir. Yayın kuruluna ulaşma tarihi belirleyici değildir.

14-Yukarıda belirtilen koşullara uygun olarak hazırlanmış yazılar, ekleriyle birlikte aşağıdaki adrese gönderilmelidir:

SANAT DERGİSİ
Yayın Koordinatörlüğü
Atatürk Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
25240-ERZURUM

